

KAFKASYA VE KIRIM ÇEVRESİNDE NOGAYLAR

NOGHAYS AROUND THE CAUCASIA AND CRIMEA

Özet

Kazakistan'dan Romanya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşayan Nogayların bir bölümü Kırım civarında yerleşirken bazı Nogay boyları da 18. yüzyılda Rusya tarafından Kafkasya'nın kuzeyindeki bozkırlara yerleştirilmişlerdir. Nogaylar Kafkasya'da yaşamakta olan çeşitli Kafkas halklarıyla etnik ve kültürel ilişkiler kurmuşlardır. Günümüzde Kafkasya ve çevresinde yaşamakta olan Nogayların dağınık bir nüfus yapısına sahip olmaları onların etnik-millî meselelerinin çözümünü zorlaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Nogaylar, Kırım, Kafkasya

Abstract

Living in a wide area lying from Kazakhstan to Romania some of the Noghay tribes settled in around the Crimea. In the 18th century some Noghay tribes were settled on the northern steppes of the Caucasus by Russians. Noghays have established ethnic and cultural relations with the Caucasian peoples. Due to the scattered population of Noghays around the Caucasus it is difficult to have a solution to their ethno-national issues.

Key Words

Noghays, Crimea, Caucasus

Deşt-i Kıpçak'ın eski göçebe-savaşçı halkı Nogaylar, Kafkasya ve Kırım civarındaki topraklarda da yurt tutmaya mecbur kalarak değişik halklar ve kültürlerle karşı karşıya geldiler ve günümüzde çok renklilik arz eden sosyo-kültürel bir yapının parçası oldular.

Günümüzde Nogaylarla ilgili araştırmaların hemen hepsinde onların Kafkasya'da yaşayan bir Türk boyu oldukları vurgulanır. Oysaki Nogaylar uzun göçlerle dolu tarihlerinde son olarak Kafkasya'ya gelmişlerdir. Romanya'dan Kazakistan'a kadar uzanan Karadeniz'in kuzeyindeki eski Kıpçak Bozkırı sahasının hemen her karış toprağında atlarının ayak izleri bulunan Nogayların Kafkasyalı Türk boylarından biri olarak algılanmalarının sebebi başkadır. Geniş bir coğrafyada dağınık olarak yaşayan Nogay boylarından bir kısmının Çarlık döneminde Kafkasların kuzeyindeki bozkırlara yerleştirildikleri ve Sovyetler Birliği döneminde bunların bir bölümünün Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi, Stavropol Eyaleti ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti sınırları içine alındıkları malumdur. Rusya Federasyonu döneminde de Nogayların bir kısmı Kafkaslarda Karaçay-Çerkes ve Dağıstan cumhuriyetlerini oluşturan etnik halklardan sayıldılar ve bu cumhuriyetlerin resmi dilleri arasında Nogayca da yer aldı. Dolayısıyla Nogaylar yalnızca Kafkasya'daki bu iki cumhuriyet yönetimi altında bir yazı diline sahip olduklarından ve dilleriyle ilgili resmi neşriyat Karaçay-Çerkes ve Dağıstan cumhuriyetleri yayınevleri tarafından gerçekleştirildiğinden, araştırmacılar Nogayları Kafkasya'da yaşayan bir Türk boyu olarak kabul etme eğilimindedirler. Halbuki Nogay tarihi ve kültürü eski Kıpçak bozkırının hemen her köşesinde izler bırakmıştır. Biz burada Kafkasya ve Kırım çevresindeki Nogaylarla ilgili tarihi kaynakları incelemekle yetineceğiz.

Altın Ordu hanı Özbek Han'ın İslâm'ı 1312 yılında kabul etmesinden sonra kuzeydeki yerleşik şehirliler Tatar olarak anılmaya başlamışlar, doğudaki bozkır göçebeleri Kazak adı altında birleşirken batıdakiler de Nogay adıyla tanınmışlardı (Gumilev 2003: 374). Nogaylar hızla teşkilatlanarak 1551 yılında 300 bin atlıya sahip büyük bir güç haline gelmişler ve Rus prensleriyle yaptıkları ticaret sayesinde giderek zenginleşmişlerdi. Nogaylar Ruslara yılda 50 bin at satıyorlardı (Roux 2007: 345). Ruslarla Nogaylar arasındaki ticaret ilişkisi siyasi bir ittifaka da dönüşmüş ve 1554 yılında Rus çarı Korkunç İvan, Nogay beylerinin yardımıyla Astrahan şehrini ele geçirmişti. Böylece İdil Irmağı ağzına yerleşen Rusya, Kırım ve Kafkasya'nın fethi için önemli bir mevzi kazanmıştı (Taymas 1988: 37). Nogaylar bu suretle ileride kendi kaderlerini de kötü yönde etkileyecek bir hareketin içinde yer almışlardı.

Moğolcada 'köpek' anlamına gelen Nogay (nohai) kelimesinin (Williams 2001: 28, Temir 1986: 117) bu Türk boyunun adı olarak ne zaman tarih sahnesine çıktığı konusunda değişik görüşler ileri sürülmektedir. Bunlardan en yaygın olanına göre, Nogay Tatarlarının taşıdıkları Nogay adı Altın Ordu emirlerinden Emir Nogay'ın isminden gelmektedir (Caferoğlu 1983: 45). Berke Han'dan sonra tahta çıkan ve 1266-1280 yılları arasında hüküm süren Mengü-Timur zamanında Altın Ordu devletinde nüfuzu artan Nogay şahsî cesareti ve idarî kabiliyetiyle Altın Ordu devletinin idaresini elinde tutmuş ve kırk yıl kadar Altın Ordu'nun mukadderatı üzerinde önemli rol oynamıştı (Kurat 1972: 129). Han soyundan gelmediği için 'Han' unvanını alamayan Nogay, 'Emir' unvanıyla anılmıştı. Altın Ordu devletinin yönetimi üzerinde istediği zaman hanları değiştirebilecek kadar etkili olan Emir Nogay 1299 yılının sonbaharında Tokta Han'a karşı verdiği savaşta yenilerek öldürülmüştü. Moğolların Mangıt boyuna mensup olan Emir Nogay'ın ölümünün ardından Deşt-i Kıpçak sahasının Cuci oğullarının hâkimiyeti altına geçmesiyle birlikte Mangıt kabilesi beylerinden Edigey, Cuci ulusunda söz sahibi

olmuş ve Nogay Ordası'nın kurucusu olarak tarihe geçmişti. Edigey 1419 yılında Altın Ordu hanı Toktamış Han'ın oğlu Kerim-Birdi tarafından mağlup edilerek öldürülmüştü (Kurat 1972: 141).

14. yüzyıl sonları ile 15. yüzyıl başlarında Mangıt yurdunda ortaya çıkan Nogay Ordası'nın taşıdığı Nogay adının, 1299 yılında ölen Emir Nogay'ın adıyla bağlantılı olup olmadığı konusu Nogay tarihinde tartışmalı bir mesele olarak yerini korumaktadır. Deşt-i Kıpçak sahasında kabile birliklerini muhafaza eden Moğol kökenli Mangıtların Kıpçak Türkleriyle karışarak dillerini bırakıp Türkleştikleri, 15. yüzyıl sonlarında Mangıt adını da bırakarak Nogay adıyla tanındıkları bilinmektedir (Yakubovskiy 1992: 133). Ancak Emir Nogay'ın, ölümünden yaklaşık iki yüz yıl sonra Mangıtların kurduğu Nogay Ordası'na adını vermesinin mümkün olmadığı tarihçiler tarafından ileri sürülmektedir (Alpargu 1996: 28). Nogaylar arasında Emir Nogay ile ilgili en küçük bir hatıranın bile yaşamamasına karşılık, Nogay Ordası'nın kurucusu Mangıt beyi Edigey hakkında söylenen destanlar günümüzde dahi Nogaylar arasında canlılığını korumaktadır. Ayrıca Nogay Ordası'nın bütün bey ve mirzalarının Edigey'in soyundan geldiği bilinmektedir (Kurat 1972: 141). Dolayısıyla, Nogay adının tarih sahnesine çıkışı ve kaynağı konusundaki çelişkiler mevcudiyetini devam ettirmektedir.

Nogayların göç sahalılarının geniş bir coğrafyaya yayıldığı bilinmektedir. Doğuda Altay dağları bölgesinden batıda Tuna nehri havzasına kadar uzanan geniş bir alan Nogayların göç sahasını oluşturmaktaydı. Nogayların esas kitlesi İdil ırmağının doğusunda, Yayık ve Emba ırmaklarının civarlarında yaşamaktaydı ve bunların bir kısmı daha doğuda Sır-Derya'ya kadar uzanırlardı. Nogay kabilelerinden yedisi, Şırın, Arın, Kıpçak, Argun, Alçın, Katay ve Mangıt, Yedisan adıyla biliniyorlardı. Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesine kadar Nogay kabilelerinin göç sahasının kuzeyde Kama ırmağına kadar uzandığı bilinmektedir (Kurat 1972: 281).

16. yüzyıl ortalarında Devletgery Han'ın hâkimiyeti devrinde Nogay kabilelerinin Kırım Hanlığı içinde göç sahası bulmaları bir mesele halini aldı. Astrahan'ın Ruslar tarafından alınmasıyla Nogay kabilelerinin birçoğu 16. yüzyıl ortalarında İdil ırmağının batı tarafına göçe zorlandılar. 1557-1558 yılları arasında ortaya çıkan kıtlık ve açlık bu göç hareketini aşağı İdil sahasında hızlandırdı (Kurat 1972: 243). Bu sırada Nogayların başı sayılan Yusuf Mirza ile veliahdı İsmail Mirza arasında ortaya çıkan siyasî çekişme Nogayları ikiye böldü. Nogayların Rus himayesinde bulunması siyasetini takip eden İsmail Mirza'ya karşılık Rus aleyhtarı olan Yusuf Mirza arasında başlayan mücadele 1555 yılında Yusuf Mirza'nın öldürülmesiyle sonuçlandı. Yusuf Mirza'nın oğullarının İsmail Mirza'ya karşı mücadeleyi devam ettirmeleri neticesinde Nogaylar birbirine düşman iki zümreye bölündüler. Rus aleyhtarı olan Nogay kabileleri 1557-1558 yıllarında İdil ırmağının batısına göç ederek Kırım Hanı Devletgery Han'a sığındılar. Devletgery Han bu Nogaylara Kafkasya'nın kuzey düzlüklerinde hâkimiyeti altında bulunan Kabardey ülkesi ile Azak kalesi arasında göç sahası tahsis etti. Bu bölgeye yerleşen Nogaylar 'Kiçi (Küçük) Nogay Ulusu' adıyla tanındılar (Kurat 1972: 243).

Dnepr Irmağı boylarının göçebe Nogaylar için çok uygun bir saha olması ve Rus Kazaklarının Kırım Hanlığı arazisine bu yönden saldırılarının engellenmesi amacıyla, aynı zamanda Nogayları Kırım'dan uzak tutmak maksadıyla Kırım hanları tarafından Nogayların Dnestr ve Tuna Irmağı civarına göç ettirilip yerleştirilmeleri kararlaştırıldı. Yedi Nogay boyunun Besarabya-Bucak bölgesine nakledilmesiyle buralara Yedisan adı verildi. Bu suretle önemli miktarda Nogay nüfusu Karadeniz'in kuzey-batısında yaşamaya başladı (Kurat 1972: 243).

Hicrî 1075 (1665) yılında Eflak ve Boğdan Eyaletleri üzerinden Kırım'a gelen Evliya Çelebi, yolda karşılaştığı Nogaylar hakkında şu bilgileri aktarır:

“Bu Tatar kavmi merhametsiz kavimdir. Osmanlıların önünde gidip cenk ederler. Nogay Tatarının yanında helal haram yoktur. Canı olup kanı çıkan ne varsa yerler. Darı yufkası karıştırıp, bütün hayvanların kanını çorba gibi içerler. Hep yedikleri ettir. Hayvanların kürkünü giyerler. Ekmek yeseler, yüreklerine yapışıp ölürlər. Yedikleri darı, giydikleri deri, evleri saz, kendileri nâsaz (münasebetsiz) bir alay gazilerdir. Bir Tatar üç dört günlük yemeği yiyip, bir fıçı boza içse, üç dört gün yemek yemese olur. Tatar vardır ki ömründe su içmemiştir. Kırmız adında at sütü içerler. Talkan dedikleri dariyi kavurup at ve deve sütüyle karıştırıp içerler. Yağlı ayran içerler. İlik gibi koyu, lezzetli bozaları olur. Ekmeğe, suya onun için rağbet etmezler. Bu Nogaylardan başka Kırım adasında insanlarla karışan Badrak denilen adamlar vardır. Bunların bazıları ebediyen ekmek yemez, su içmezler. Niçin su içmezsın diye sorulduğu vakit ‘Vallahi Allah insanı çamura su katıp yarattı. Çamura fazla su katarsan bir tarafı kopar. Biz de çamurdan yaratıldığımız için su içmeyiz’ derler. Bütün Tatarlar at eti yerler. Bu Tatar kavmi dedikodu, başkası aleyhinde düşünmek, kin, kibir bilmezler. Bunlardan nefret ederler. Bütün düşmanlıkları başka kavimlere karşıdır. Mezhepleri Hanefîdir. Şafîî olanlar da vardır. Dışarı illerde olanlardan Nogay, Şidak, Urmit Nogay, Mansurlu, Secvitli, Şirinli, Mangıtlı, Çoban illi, Nevruz illi... Bunlar hep Şafîîdir. Büyük bilginleri vardır. Hepsi illerde medreseleriyle beraber konup göçerler. Bilginlerinin izni ile Tatarlar at eti yerler” (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1970: 177-178).

Seyahatnamesinde Bahçesaray şehrini ayrıntısıyla anlatan Evliya Çelebi, bu şehrin araba tekerleği ateşinde pişmiş kebabının çok meşhur olduğunu kaydedip, onunla ilgili şu hikâyeyi nakleder:

“Heyhat sahrasında Kıpçak Bozkırında bir Nogay Tatarı, konar göçer bir Tatar misafir olur. Tatar misafirine riayet (hürmet) etmek ister. Bir koyun boğazlar. Fakat koyunu kızartmak için odun yok... Bir arabası var ama onun üzerinde de canından aziz bir mahbube gelini varmış. Mahbubesini sahraya bırakıp arabanın tekerleğini yakarak koyunu kızartır. Sonra Nogay derhal kendi ilinden yedi araba mal getirip ev sahibine verir. O vakitten beri Tatarlar arasında hürmet makamında araba tekerleği ile pişmiş koyun kebabı yedirirler. Hatta Tatar birisi ile çekişse “Neni körge men, bana ne minnet kastarsın. Yoksa araba tekerleği ile pişmiş kebabını mı aşadım?” derler” (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1970: 217).

Evliya Çelebi'den yaklaşık yüz yıl sonra, 1767 yılında Kırım'da Fransız konsolosu olarak bulunan Baron François de Tott, *Memories sur les Turcs et les Tartares* (Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar) adlı eserinin ikinci kısmında Eflak ve Boğdan üzerinden Kırım'a giderken Besarabya'da rastladığı Nogaylarla ilgili epeyce bilgi verir. Besarabya'yı yöneten Kırım hanının büyük oğlu Serasker Sultan'ın emrine verdiği Kırım askerlerinden oluşan bir birlikle Bahçesaray'a doğru yola çıkan Baron de Tott, hatıratında Nogaylara dair şunları yazar:

“Besarabya’yı Yedisana’dan ayıran Dnester’i aştıktan sonra haydut çetelerinin faaliyette olduğu bölgeye geldiğinde birliği yöneten subay gayet aydın bir asker gibi tedbirler aldı. Yol aldığımız ovalar o kadar düzgündü ki, ne tarafa bakarsak bakalım ufuk sanki yüz adım ötede gibi gözüküyordu, gözümüzün önünde en ufak bir engebe ve ağaç bile yoktu. Yol boyunca yanımdaki kırım atlılarının keskin gözlerinin, daha külahları görünür görünmez fark ettiği Nogaylardan başka kimseye rastlamadık. Nogaylar tek başlarına dolaşıyorlardı, içlerinden sorguya çektiklerimiz bize bahsedilen haydut çeteleri hakkında içimizi rahatlatan cevaplar verdiler. Ovayı kuzey-güney doğrultusunda kesen, sekiz-on kulaç derinliğinde, yüz yirmi kilometre uzunluğunda, beş yüz metre eninde, içinde çamurlu bir dere akan ve güneyde Karadeniz ile birleşen küçük göllerle son bulan dere yataklarında yerleşmiş olan ve çadırlarda oturduklarından göçebe sayılan Nogayların böyle tek başlarına gezmeleri merakımı çekiyordu. Bu derelerin kıyılarında kışın çobanlıkla geçinen halkın sürülerini korumak için sundurmalar yapılmıştı. Atların, sığırların ve develerin sağrılarına kızgın demirle ve koyunların postlarına boya ile resmedilen özel bir işaret sahibinin kim olduğunu belirliyordu. İlkbahar gelince bütün bu hayvanlar toplu olarak ovalara çıkarılıyor, yaz sonuna kadar oralarda kalıyordu. Yeni mevsim gelince Nogaylar ovalara çıkarak hayvanlarını topluyorlar ve sundurmalara kapatıyorlardı. Karşılaştığımız Nogaylar işte hayvanlarını arayan göçebelereydi, fakat işin ilgi çekici tarafı, bu işle meşgul olan Nogay’ın, iki vadi arasında en az kırk-elli kilometre genişlik ve yüz yirmi kilometre uzunluk olan geniş bir ovada nereye gideceğini düşünmeden atını sürmesidir. Kendisine otuz gün yetecek kadar, yani üç-dört kilo darı ununu küçük torbasına doldurup yola koyulur. Erzakını yanına alan Nogay atına atlar, gün batımında konaklar, atını köstekler, otlatır, akşam yemeğini yer, uyur, gün doğarken kalkar ve yeniden yola koyulur. Bu arada yolda rastladığı sürülerin işaretlerine dikkat eder, yolda karşılaştığı diğer Nogaylara bilgileri aktarır, onlardan kendi işine yarayan bilgileri alır, işini tamamlar. Böylesine sabırlı bir halkın günün birinde korkunç bir askeri güç çıkaracağını tasavvur etmek güçtür” (De Tott 1978: 143-145).

“Hiçbir millet onlar kadar kanaatkârane yaşamaz. Darı ve kırmızı geleneksel gıda maddeleridir. Buna karşılık Kırımlılar et yemesini de çok severler. Bir Nogay bütün bir koyunu yiyeceğine dair bahse girer ve hazımsızlığa uğramadan bahsi kazanır. Ancak bu konudaki iştahlarını tasarruf yapmak maksadıyla bastırırlar. Kısacası satabilecekleri her türlü şeyi kendilerinden esirgerler. Hayvanlarından biri kaza ile öldüğü zaman ve ancak hayvanın kanını akıtacak kadar vakit buldukları takdirde etyle kendilerine bir ziyafet çekerler. İslâmiyet’in bu kuralını hasta hayvanlara da uygularlar. Bu yüzden Nogaylar hastalığın bütün devrelerini dikkatle izlerler, atmaktan mahrum kaldıkları hayvanın hiç olmazsa etinden yararlanmak için tabii ölümünden hemen önce keserler. Balta ve Nogay sınırlarına yakın yerlerin panayırıları onlara sahip oldukları muazzam sürülerin satışını yapma imkânını verir. Bol miktarda ürettikleri buğday Karadeniz üzerinden pazarlara sevk edilir. Ticaret maddeleri arasına iyi ve kaba cins yün ile ham deri ve tavşan kürkü de girer. Kıt

kanaat geçindiklerinden ellerine geçen servet giderek büyür, gözleri hırs bürüyünce hasıslık büsbütün artar ve paraları toprağa gömerler. Paralarını sakladıkları yeri açıklayamadan ölen Nogayların boşa giden servetleri muazzam meblağları bulur” (De Tott 1978: 153-154).

“Nogaylarda toprak mülkiyeti farklılıklarına rastlamak mümkün değildir, sadece kendi sürüleri ile ilgilenen bu çoban topluluklar, toprakları tımar sahiplerine bırakırlar ve komşu aşiretlerin otlaklarına geçmemeye çalışırlar. Ancak Nogay mirzaları tebaaları ile toprak mülkiyetini paylaşıyorlar ve tarımla uğraşmayı bir nevi zül sayıyorlarsa da tarım işiyle uğraşmaz değillerdir. Aşiretleri ile birlikte kışın vadilerden birine çekilen mirzalar, aşiretlerin kendilerine vermek zorunda oldukları hayvanlar ve yiyecek maddelerini alırlar, ekim mevsimi geldiğinde tarımcıları ile ovalara çıkarlar, tarım için uygun bir yer seçerler ve elde ettikleri ürünü tebaaları ile paylaşırlar. Tarım çalışmalarını devamlı değiştiren Nogaylar böylece gayet zengin ürün almak imkânına kavuşurlar” (De Tott 1978: 180).

Nogayların bir kısmının Kafkasya ve çevresindeki topraklara Ruslar tarafından yerleştirilmeleri 18. yüzyılın ikinci yarısında gelişen siyasî olaylar neticesinde gerçekleşti. 1768 yılında başlayan Rus-Türk savaşı sırasında İkinci Katerina, Yedisan ve Bucak Nogaylarının mirzaları ile bir anlaşma yaparak Osmanlı devleti ve Kırım hanlığına karşı Nogayları kendi tarafına çekti. 6 Temmuz 1770 tarihinde yapılan anlaşma gereğince Nogay Tatarlarının Ruslara karşı savaşmayacakları kararlaştırıldı. Yedisan ve Bucak Nogay Tatarlarının beyleri Can Membet bey bu ihanetin karşılığında Ruslardan 3000 ruble mükafat aldı ve Nogaylar Osmanlı devleti ve Kırım hanlığına karşı Rusya'nın hizmetine girdiler (Kurat 1972: 286). 1771 yılı başında St. Petersburg'a gelen bir Nogay heyeti, Çariçe İkinci Katerina'dan Nogay Hanlığının yeniden kurulmasını ve Rusya'nın himayesi altına girmesini talep ettiler. Rusya kendi siyasetine uygun bulduğu bu talebi kabul etti ve Can Membet beyin idaresinde bir Nogay Hanlığı kurulması için Nogay mirzaları ile görüşmeler yaptı. Ancak bazı Nogay kabilelerinin Can Membet beyin hanlığını kabul edecekleri şüpheli görüldüğünden, Rus hükümeti dört Nogay kabilesinin Kafkasya'daki Kuban Irmağı boylarına nakledilerek başlarına Kırım hanlarının soyundan, yani 'gereylerden' bir sultanın getirilmesi için harekete geçti. 1771 yılı sonlarında dört Nogay kabilesi Ruslar tarafından Tuna havzasından alınarak Kafkasya çevresinde, Kuban ırmağı boylarında yerleştirilip yaşamaya başladılar (Kurat 1972: 287).

1782 yılında General Suvarov komutasındaki Rus ordusunun katliamına uğrayan Kuban çevresindeki Nogaylar Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinden Kabardey topraklarına kadar uzanan Osmanlı hâkimiyetindeki bölgenin idarecisi Ferah Ali Paşa'ya sığınarak, Osmanlı arazisine yerleşmek istediklerini bildirdiler. Ferah Ali Paşa Nogayların hem Ruslar, hem de Çerkesler ile aralarında düşmanlık olduğundan, onların Ruslarla Çerkesler arasına yerleştirilmelerinin Osmanlı devletinin menfaatleri açısından uygun olacağını düşünerek bu talebi olumlu karşıladı. Çerkesistan bölgesinin kuzeyine yerleştirilecek olan Nogay kabileleri dört gruba ayrıldı ve on bin kadarı Kabardey bölgesinin batısında, Abzeh ve Besleney Çerkeslerinin arasına yerleştirildi (Barut 1998: 23). On bin kadar Nogay Temirgoy (Kemirguy) Çerkeslerinin bölgesine, on bin kadar Nogay Hatukay Çerkeslerinin bölgesine, on bin kadar da Anapa limanına yakın bir bölgeye yerleştirildi. Nogaylara bu bölgelerde yaşayabilmeleri için yerleşik hayata geçmeleri ve ziraatla meşgul olmaları, Çerkeslere ve Ruslara

saldırmamaları şart koşuldu (Kurat 1972: 287). Böylece Kafkasya çevresinde yer alan Nogay Tatarlarının yerleşik hayatları başlamış oldu.

19. yüzyıl başlarında Kafkasya’da bulunan Alman bilimadamı J. Klaproth, “Kafkasya ve Gürcistan’a Yolculuk” adlı seyahatnamesinde Kafkasya’nın kuzey bozkırlarına yerleştirilen Nogaylarla ilgili şu bilgileri aktarır:

“Stavropol, Kuban ve Yukarı Kuma Irmağı arasındaki bölgede Kasbulat, Kıpçak, Mangıt, Yedisın, Cambulat, Yedişkul ve Navruz adlı Tatar kabileleri göçebe olarak yaşarlar. Toplam 5849 çadırdan oluşurlar. Bunlar bir zamanlar Kırım hanları tarafından Dnepr ve Dnester nehirleri arasındaki bozkırlara yerleştirilen, daha sonra da Ruslar tarafından Kuban Irmağı ötesindeki otlaklara nakledilen Nogayların kalıntılarıdır.

Nogayların çıkardığı ardı arkası kesilmeyen karışıklıklar ve yaptıkları yağmacılık ve soygunlar, 1788 yılında Rus hükümetini Nogaylara boyun eğdirmek için onların nüfuslarını azaltma yoluna gitmeye mecbur bıraktı. Nogayların büyük bölümü Kuban ötesine sürülürken kalanları da hemen hemen yok edildi.

Kuma Irmağı ve Hazar Denizi arasında uzanan Kafkas bozkırlarının doğu bölümü kısmen Yedisın ve Cambulat boylarına mensup Nogay aileleriyle, kısmen de Kara Nogay ve Yedişkul kabileleriyle meskûndür. Kuzeye ve Hazar Denizine doğru uzanan bölgelerde de Türkmenler bulunur. Toplam çadır sayıları 4286’dır. Burada yaşayan bütün Nogay kabileleri koyun, sığır, at ve deve sürüleriyle göçebe yaşam tarzını sürdürürler. Fakat her kabilenin düzenli olarak kullandığı yaylak ve kışlağı vardır. Artık uysal bir tebaa olarak davranmaktadırlar ve soyguncu yaşam tarzlarını bırakmışlardır. Misafirperver ve arkadaş canlısıdır ve Müslümanlığı kabul etmişlerdir” (Klaproth 1814: 159-160).

Nogayların yaşam tarzları hakkında Klaproth şu bilgileri verir:

“Nogaylar çeşitli ailelerin bir araya gelerek oluşturdukları *avul* adı verilen topluluklarda yaşarlar. Eskiden bu halklar arasında yaygın olan arabalar üzerinde yaşama geleneği hemen hemen tamamen terk edilmiş olsa da Nogayların hala *arba* adını verdikleri ve öküzler tarafından çekilen iki tekerlekli arabaları vardır. Yağlanmamış tekerlekleriyle dayanılmaz bir gürültü çıkararak ilerleyen bu arabalarıyla Nogaylar gurur duyarlar ve kendilerinin hırsızlar gibi sessizce yaklaşmadıklarını aksine dürüst insanlar gibi, onları duyan başkalarının dikkatini çekerek geldiklerini söylerler. Ana yiyecekleri kısmen taze, kısmen kesilmiş süt ürünlerine ve değişik tarzda yaptıkları peynire dayanır. Kısırak sütüne çok düşkün oldukları için büyük miktarlarda kısırak yetiştirirler ve Kalmuklar gibi kısırak sütünden kımız adını verdikleri meşhur içkiyi yaparlar ki, bununla sık sık ve kolayca sarhoş olurlar” (Klaproth 1814: 162).

J. Klaproth, Ak Nogay olarak adlandırılan ve Kuban Irmağı havzasında Çerkesler ve Abazalar arasına ve Karaçaylıların kuzeyine yerleştirilen Nogaylar hakkında şunları nakleder:

“Kuban ötesine yerleşen Nogaylar Mansur ve Navruz kabilelerinden oluşurlar. Bunlar bir taraftan göçebe hayat tarzını devam ettirirken diğer taraftan Çerkesler gibi ağaç dallarından örülüp killi toprakla sıvanmış evlerden oluşan daimi köyler de kurup yerleşmişlerdir” (Klaproth 1814: 161).

Klaproth’un bu sözleri Kuban bölgesine yerleştirilen Nogayların artık bölgenin yerli halkı Çerkeslerin yaşam biçimini ve kültürünü benimsemeye başladıklarını ifade etmektedir. Klaproth’un aşağıda verdiğimiz notlarında ise Nogay toplumsal yapısının en üstünde bulunan Nogay beylerinin, komşu yaşadıkları Kabardey ve Besleney Çerkes prensleriyle akrabalık ilişkisi kurmaya başladıklarını, birbirlerinden kız alıp verdiklerini de belgelemektedir.

“Kuban Nogayları: Bir zamanlar Büyük Zelençuk Irmağı’na bitişik olan topraklarda, Rus sınır hattına 25 verst uzaklıkta yaşayan ve 450 aileden oluşan Nogaylar, şimdi Laba Irmağı’na dökülen Hodz nehrinin kıyılarına göç ettirildiler. Göçebe bir hayat tarzı sürdürmelerine rağmen burada onlar için yeterli toprak olmadığı halde artık eski otlaklarına dönmeleri de ihtimal dışı olarak görünmektedir. Prensleri (beyleri) Ahmet Gerey Mansur Oğlu ve Albay Hatoşuk Hamurzin’in kızkardeşinden doğan iki yeğeni Mussa ve Murzabek Mansur Oğlu, tebaalarıyla birlikte huzur içinde yaşamaktadırlar. Bütün prensler Mansur Oğlu kabilesine mensupturlar ve Ruslar tarafından *Mansurovtsı*, Çerkesler tarafından da *Mamsuruko* olarak adlandırılırlar” (Klaproth 1814: 252).

Bu ifadelerden, Kabardey prensi Hatoşuk Hamurzin’in kızkardeşinin Nogay beyi Ahmet Gerey Mansur Oğlu’nun kardeşi ile evlendiği ve bu evlilikten doğan Mussa ve Murzabek Mansuroğlu adlı Nogay beylerinin annelerinin Kabardey prens soyundan geldiği anlaşılmaktadır. Nogayların Abaza kabileleriyle de iyi ilişkiler içinde oldukları Klaproth’un şu sözlerinde görülmektedir:

“Kuban ötesinde, Büyük ve Küçük Zelençuk ırmakları kıyılarında yaşayan Nogaylar, Hodz Irmağı kıyılarına göç etmeden önce Rus sınır hattının gerisine dönmeleri konusunda kolaylıkla ikna edilebilirlerdi. Fakat sınırdaki Rus görevlilerin kabiliyetsizlikleri ve hırsları onlar için sürekli engel çıkardı. İlkbahar ve sonbaharda onlara ulaşan yollar son derece iyi durumdaydı ve Küçük Zelençuk’ta otlayan sığır sürüleri sınır hattından yalnızca 7 verst uzaklıktaydı. Yazın sürülerini Kara Dağlar’da otlatıyorlar, kışın avullarına getiriyorlardı. Keçe çadırlarda yaşıyorlar ve yerlerini sık sık değiştiriyorlardı. Abazaların Lov, Dudaruk ve Başılbay kabileleriyle iyi ilişkiler kurmuşlardı” (Klaproth 1814: 253).

Kuban Nogaylarının bir diğer büyük kabilesi olan Navruzlar hakkında Klaproth şunları yazar:

“Navruz Avul: Bunlar Akkirman Ordası’na mensup 650 Nogay ailesinden oluşurlar. Kavkazkaya ve Ust-Labinskaya kalelerinin karşısında, Aşağı Laba Irmağı kıyılarında yaşarlar ve Rus tarafındaki Navruzlarla akrabadırlar. Baş prensleri Karamurza İbaş Oğlu, Bahadır Şah Kasay Oğlu, Roslanbek Ahmat Oğlu ve Kelmik Acı (Hacı) Oğludur. Aralarındaki bazı anlaşmazlıklardan sonra Roslanbek ve Bahadır Şah Besleney Çerkeslerinin hâkimiyeti altına girerlerken diğerleri de Temirgoy Çerkeslerinin otoritesini kabul etmişlerdir. Aşırı derecede yağmacılık ve soyguna düşkünlüklere ve

en cesur liderleri Aslan Gerey Urus Oğludur. Laba Irmağı'nın iki tarafında da otlakları vardır ve sığır sürülerini çitlerin içinde muhafaza ederler. Sonbahar ve ilkbaharda Laba'yı terk ederler ve hayvan sürülerini Çalmik ve Çelbok'a sürerler" (Klaproth 1814: 256).

Karadeniz'in kuzeyinde geniş bir coğrafyaya yayılmış olarak yaşayan Nogayların bir bölümünün, Kafkas-Rus savaşları sırasında Rusya'nın politikası gereği Kafkasya'nın kuzey düzlüklerine yerleştirildikleri, zamanla Kafkasya halkları ile etnik ve kültürel ilişkiye geçen Nogaylardan bazı etnik unsurların asimile olarak değişik Kafkas halklarına karıştıkları görülmektedir. Ancak geç bir dönemde Kafkasya'ya gelen Nogaylar, Kafkas kültürünün doğuşu ve gelişmesi sürecinde rol oynamadıkları gibi, farklı fizyonomileri dolayısıyla da Kafkasya halkları arasında yabancı bir unsur olarak göze çarpmışlardır. Buna bir örnek olarak, 19. yüzyıl başlarında Kafkasya'da bulunan Alman gezgin M. Wagner'in gözlemleri sırasında edindiği intibaları verebiliriz. Terek ovasındaki Georgiyevsk kasabasının pazar yerinde değişik Kafkasya halkları arasında dolaşan Wagner, burada rastladığı Nogayları şu sözlerle tasvir eder:

'Pazar yerinde bulunan Nogayların tam bir Moğol görünüşü vardı. Küçük parlak gözleri, çıkık elmacık kemikleri, aynen Kalmuklara benziyordu' (Wagner 1999: 128).

19. yüzyıl başlarında Kafkasya'da bulunan J. Klaproth'un verdiği bilgiler arasında da, Nogayların Moğollar ile olan benzerlikleri konusunda şu görüşler ileri sürülmektedir:

"Görmüş olduğum bütün Tatar kabileleri içinde Nogaylar, yüz ve vücut yapıları açısından Moğollara en çok benzeyen boydur" (Klaproth 1814: 161).

Rus bilim adamı V. M. Jirmunskiy, 1974 yılında Leningrad'da yayımlanan "Turkskiy geroyičeskiy epos" (Türk Kahramanlık Destanları) adlı eserinde Nogayların etnik yapılarının Kıpçak bozkırının göçebe halklarından ziyade eski Türk ve Moğol göçebe kabilelerinin kalıntılarından meydana geldiğini ileri sürer (Kereytov 1994: 7). Müstecip Ülküsal da "Dobruca ve Türkler" adlı eserinde, Dobruca'da yaşamakta olan Kırım ve Nogay Tatarlarında Moğol tipinin görüldüğünü, Nogaylar arasında Moğol tipinin daha belirgin olduğunu belirtir (Ülküsal 1987: 69).

Gerçekten de Nogayların antropolojik tiplerinde Moğol çizgileri hâkimdir ancak Kafkasya çevresinde değişik Kafkasyalı halklarla karışan Nogaylarda Moğol tipinin altında bir Avrupalı antropolojik tipin çizgileri de hissedilir (Kalmıkov 1988: 4).

Nogay halkının etnogenezinde Hun-Bulgar, Hazar, Oğuz, Peçenek, Uygur, Kıpçak gibi eski Türk kavimlerinin yanı sıra Moğollar, Fin-Ugor kabileleri, çeşitli Kafkas halkları, Sartlar ve diğer İrani kavimlerin de önemli ölçüde payı vardır. Aşağıda isimlerini sıraladığımız bazı Nogay boylarının adları Nogay etnik yapısındaki çeşitli unsurları gözler önüne sermektedir:

"Abaz, Uysun, Bulgar, Uygur, Uygur-Tuvur, Kırgız, Kanglı, Yeti Oguz, Kandaguzlı, Bugu, Bugusay, Bayat, Bayata, Baytegi, Kongar, Macar, Yugar-Tamgalı, Şavkay, Maşkir, İmir, Tobal, Borak, Telev, Seytek, As, Kuman, Kıpşak, Nayman, Alşın, Mangit, Şımbay, Kıyat, Calayar, Nokus, Kereyt, Karluk, Katagan, Dürmen, Kıtay, Argın, Kongrat, Buyrabas, Baray, Keneges" (Sikaliev 1994: 34).

17.-18. yüzyıllarda Kafkaslara gelen Nogaylar, Kafkas halklarının yaşam tarzlarından, giyim-kuşam biçimlerinden, kültürlerinden büyük ölçüde etkilendiler. Terek Irmağı'nın kuzeyindeki bozkırları dolduran Kara Nogaylar adet ve geleneklerinin çoğunu komşuları Kabardeylerden, Kumuklardan ve Çeçenlerden almışlardı (Baddeley 1989: 68). Özellikle Kuban Nogayları arasında Nogayların eski giyim-kuşam tarzları terk edilerek Çerkes, Abaza ve Karaçay halklarının giymekte olduğu erkek ve kadın elbiseleri giyilmeye başlandı. Nogayların eski bozkır müzik ve dans gelenekleri de yerini Kafkas halklarının müzik ve danslarına bırakır oldu. Bu arada Kafkasya halklarının Rusya'ya karşı verdikleri hürriyet mücadelesi ve savaşlar da Nogay halkının hayatı üzerinde etkili oldu. Ruslara karşı savaşlarını dağlarda ve vadilerde sürdüren Kafkas halklarının tersine Nogaylar Rus hattındaki bozkırda yaşadıklarından Rus ordularının saldırılarına açık bir konumda bulunuyorlardı. Bunun üzerine pek çok Nogay ailesi Kafkas Dağları'na kaçarak çeşitli Kafkas halklarına sığındılar ve orada yerleşip asimile olarak yeni etnik kimlikler kazandılar.

Abzeh Çerkeslerine sığınan Yedige ailesi ve köleleri olan Tseyler Nogay kökenliydi (Lyulye 1998: 52). Karaçaylıların Mara köyünde 1885 yılında 22 kişiden oluşan 4 Nogay ailesi yaşamaktaydı. Bunlar zamanla asimile olarak Karaçaylılaştılar (Tekeyev 1987: 92). Kabardey'de kökenleri Nogaylara dayanan bazı soylar da şunlardı: Yeseney, Kandavur, Kılıç, Navruz, Yeştrek, Canhot, Canbek, Nayman, Tsey, Şorokada, Tamaz, Altıyak, Karamırza, Negoy (Yahtanigov 1993: 88). Besleneyleler arasındaki *Taganok* ve *Altıyak* soylarının kökenleri de Nogaylara dayanıyordu. Bjeğuğların *Kadban* soyunun kökeni de Nogay Tatarları idi. Nogaylar arasında da Abaza, Çerkes, Karaçay, Kabardey, Çeçen, Kumuk kökenli pek çok soy bulunmaktaydı.

Günümüzde Kafkasya ve çevresinde yaşamakta olan Nogayların dağınık bir nüfus yapısına sahip olmaları onların etnik-millî meselelerinin çözümünü zorlaştırmaktadır. Nüfuslarının dağınık olmasının yanı sıra, hiçbir bölgede çoğunluk oluşturacak seviyeye ulaşamaması da bölgedeki diğer etnik gruplar arasında siyasî hak elde etmelerini mümkün kılmamaktadır. Çerkes, Abaza, Karaçay, Kabardey, Çeçen, Kumuk gibi komşu yaşadıkları Kafkas halklarının güçlü kültürel etkileri altında kalan Nogaylar, eski bozkır kültür ve geleneklerinden giderek uzaklaşarak Kafkas kültürünün asimilasyonu tehlikesi altında bulunmaktadır.

Kaynakça

Alpargu, Mehmet (1996). "XVI. yüzyılın ortasında Nogay Türkleri ve Ordaları". *Emel* 215, 28-43.

Baddeley, John F. (1989). (Çev. Sedat Özden). *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Barut, Ali (1998). "Nogayların Kuzey-Batı Kafkasya'da yerleşmesi (1782)". *Emel* 225, 20-24.

Caferoğlu, Ahmet (1983). *Türk Kavimleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

De Tott, François (1978). (Çev. Mehmet R. Uzmen). *18. Yüzyılda Türkler: Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

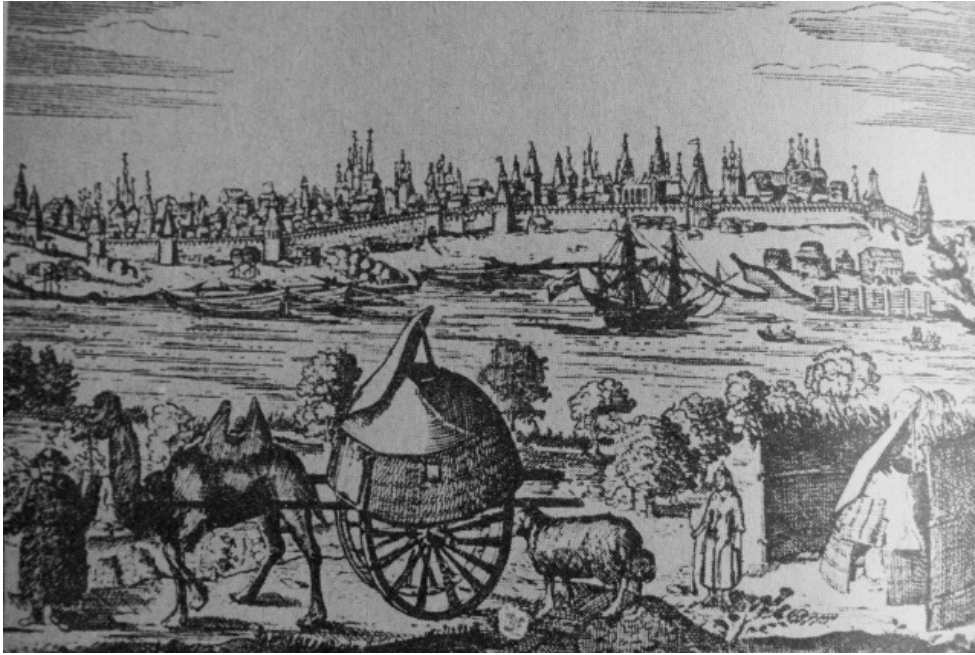
Evlıya Çelebi Seyahatnamesi, *11. kitap* (1970). (Türkçeleştiren: Z. Danişman). İstanbul: Kardeş Matbaası.

Gumilev, L. N. (2003). (Çev. D. Ahsen Batur). *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*. İstanbul: Selenge.

- Kalmıkov, İ. H. & Kereytov, R. H. & Sikaliyev, A. İ. (1988). *Nogaytsı*. Çerkessk.
- Kereytov, R. H. (1994). *K istorih nekotorih nogayskih familiy*. Çerkessk.
- Klaproth, J. (1814). *Travels in the Caucasus and Georgia*. London.
- Kurat, Akdes Nimet (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Lyulye, Leonti (1998). (Çev. Murat Paşşu). *Çerkesya*. İstanbul: Çiviyazıları.
- Roux, Jean-Paul (2007). (Haz. Seçkin Erdi, Zeynep Mertoğlu Oğur). *Türklerin Tarihi. Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. İstanbul: Kabalıcı.
- Sikaliyev, A. İ. (1994). *Nogayskiy Geroyiçeskiy Epos*. Çerkessk.
- Taymas, Abdullah Battal (1988). *Kazan Türkleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Tekeyev, K. M. (1987). "Novie Seleniya Karaçaya i Balkariya vo Vtoroy Polovine XIX-naçale XX. vv." *Voprosı Arheologii i Traditsionnoy Etnografii Karaçayevo-Çerkesii*. Çerkessk. 90-106.
- Ülküsal, Müstecip (1987). *Dobruca ve Türkler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Wagner, Moritz (1999). (Çev. Sedat Özden). *Kafkas-Rus Savaşı'nda Çerkesler, Çeçenler, Kazaklar ve Gürcüler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Williams, Brian Glyn (2001). *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of a Nation*. Leiden, Boston: Brill.
- Yahtanigov, Hasan (1993). *Severokavkazskie Tamgi*. Nalçik.
- Yakubovskiy, A.Yu. (1992). (Çev. Hasan Eren). *Altın Ordu ve Çöküşü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Görsel Malzeme Kaynakları

- Resim 1: Astrahan Nogayları (Kalmıkov vd. 1988: 26)
- Resim 2: Yurt Nogayı, Karağaş Nogayı ve Kuban Nogayı (Kalmıkov vd. 1988: 29-30)
- Resim 3: Karadeniz Kuzeyi Nogayları (Kalmıkov vd. 1988: 122-127)
- Resim 4: Bozkır Nogayları (Kalmıkov vd. 1988: 104)
- Resim 5: Nogay ailesi (Kalmıkov vd. 1988: 102)
- Resim 6: Dağıstan'da Kara Nogay çadırı (<http://4.bp.blogspot.com>)
- Resim 7: Kara Nogaylar (<http://p2.storage.canalblog.com/>)
- Resim 8: Astrahan Nogayı ve Stavropol Terekli Mektep köyünden bir Nogay (Kalmıkov vd. 1988: 132)
- Resim 9: Kafkas kıyafetleri içinde Kuban Nogayları (Kalmıkov vd. 1988: 131)
- Resim 10: Kafkas kıyafetleri içinde Kuban Nogayları (Kalmıkov vd. 1988: 125)
- Resim 11: Kuban Nogayı (http://images-00.delcampe-static.net/img_large/auction/000/175/214/765_001.jpg)
- Resim 12: Nogay erkekleri (Kalmıkov vd. 1988: 89)

Resim 1: Astrahan Nogayları

Resim 2: Yurt Nogayı Karagaş Nogayı

Kuban Nogayı

Resim 3: Karadeniz Kuzeyi Nogayları

Resim 4: Bozkır Nogayları

Resim 5: Nogay ailesi

Resim 6: Dağıstan'da Kara Nogay çadırı

Resim 7: Kara Nogaylar

Resim 8: Astrahan Nogayı ve Stavropol Terekli Mektep'ten bir Nogay

Resim 9: Kafkas kıyafetleri içinde Kuban Nogayları

Resim 10: Kafkas kıyafetleri içinde Kuban Nogayları

Resim 11: Kuban Nogayı

Resim 12: Nogay Erkekleri